

УДК 94(477)“180/185”+281.93

В.С. Тацієнко

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БІДНИХ ДУХОВНОГО СТАНУ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

У статті досліджується еволюція процесу забезпечення бідного православного парафіяльного духовенства Київської єпархії. Розглядаються способи утримання представників духовного стану, які не мали засобів до існування: заштатних священно- і церковнослужителів, хворих, вдов та сиріт. Встановлено, що утримання цих категорій держава брала не на себе, а покладала на штатне духовенство, що часто перетворювалося на тягар через складне матеріальне становище більшості причтів. Акцентовується увага на діяльності Київського єпархіального опікунства.

Ключові слова: православне парафіяльне духовенство, Київська єпархія, Київське єпархіальне опікунство, благодійність, консисторія, митрополит.

В останні роки історія Православної церкви на українських землях привертає все більшу увагу науковців. Після тривалої заборони в радянській державі, тільки з проголошенням незалежності України з'явилися умови для об'єктивного вивчення церковної історії. Однак, окремі аспекти життя духовного стану залишаються ще малодослідженими. До таких належить і питання про забезпечення бідного духовенства.

Загальне уявлення про благодійність та державну політику допомоги незабезпеченим створюють праці В.Ф. Дерюжинського [1], П.І. Георгієвського [2], С.К. Гогеля [3]. Даючи загальну характеристику, автори все ж наголошують на недостатності державної опіки. Діяльність Київського єпархіального опікунства розглядає А.В. Святненко [4]. Та попри наявність названих досліджень, проблема є далекою від повного висвітлення. Тому, опираючись на наявні наукові розробки, та використовуючи нововиявлені історичні джерела, спробуємо показати еволюцію процесу матеріального забезпечення тих категорій представників духовного стану, які були віднесені до категорії бідних.

Указом Св. Синоду від 4 квітня 1799 р. встановлювались правила допомоги вдовам та сиротам міських і соборних церков. Їм надавалося утримання в розмірі 10 руб. Крім того, ці категорії представників духовного стану отримували переважне право на розміщення в притулку для бідних при Архієрейському Домі, а за небажання проживати там, могли обирати інше місце із збереженням окладу та отримували перевагу на влаштування в монастир. Але, щоб не допустити зловживань, допомога поширювалась лише на вдов у віці більше 40 років, або молодших, які за станом здоров'я не могли себе забезпечити і не перебували на утриманні дітей. Особи, які не досягли сорокарічного віку і могли прогодувати себе “рукодільям, яке дає в містах хороші прибутки”, отримували права надані міщанам. Діти-сироти чоловічої статі духовного стану старші 9 років мали право навчатись за казенний кошт в духовних училищах. Основними джерелами надходжень на допомогу вдовам та сиротам в указі зазначалися: частина доходів від цвинтарних церков, штрафи, накладені на осіб духовного стану та добровільні пожертвування [5, с.605-609].

Але, по-перше, регламентована допомога поширювалась лише на вдов і сиріт міських та соборних церков, а по-друге, при Архієрейському Домі в Київській єпархії богадільні не було та й цвинтарна церква, яка була лише одна в м. Києві, підпорядковувалася Київському магістрату, який її доходи залишав, зазвичай, самій церкві [6, с.611]. Тому навіть вони не могли користуватися всіма пільгами передбаченими в указі.

Єпархіальне керівництво приділяло значну увагу забезпеченню тих представників духовного стану, які не мали засобів до існування. А це: заштатне духовенство (право на виплату пенсій отримало лише з 1866 р.), хворі, а тому звільнені від служби, сироти, вдови. Щоправда, утримання цих категорій держава брала не на себе, а покладала на те духовенство, яке перебувало на службі.

Поширеною практикою було прикріплення до парафії престарілих, хворих, позаштатних священно- і церковнослужителів, їхніх родичів, або сторонніх осіб із зобов'язанням штатного кліру виділяти частину доходів на їх утримання. Так, у 1815 р. священник с. Селище Богуславського повіту Д. Свідерський подав прохання про вихід за штат “по старості років і слабкого здоров'я”. А призначений на його місце священник С. Синицький зобов'язувався виділяти “третью частину із всіх доходів для його прожиття” [7, арк.1, 6-7]. Ця допомога була чи не єдиним джерелом забезпечення, адже при виході за штат священно- і церковнослужителів втрачали право на всі доходи, якими користувалися, перебуваючи на службі, в тому числі й на користування церковною землею. Адже закони початку ХІХ ст. змінили статус церковних земель, приєднаних до Російської імперії: вони стали власністю церкви, а не священників як це було раніше. Спадковість церковного землеволодіння викорінювалась і отримання священницького місця означало отримання права лише тимчасового користування земельними угіддями до виходу за штат. Але за особливих обставин, як виняток з правила, траплялись випадки, коли після виходу за штат духовенству дозволялося користування земельною власністю церкви. Наприклад, у 1802 р. Київського митрополита просив дозволу на користування частиною землі колишній священник с. Різні Уманського повіту В. Березовський, який прослужив 30 років в цій парафії і обзавівся чималим господарством, а після пожежі церкви пожертвував 330 мідних руб. на будівництво нової. Окрім того парафіяни надіслали митрополиту листа, у якому просили задовольнити прохання колишнього парафіяльного священника і митрополит дав дозвіл на користування третьою частиною церковної землі [8, с.41-42]. Отже, законодавство не було надто суворим і залишало можливість для виключних випадків. Ще одним показником прагнення єпархіального

керівництва поліпшити матеріальне становище заштатних священнослужителів став дозвіл митрополита Євгенія на створення для них і такого джерела доходів як отримання 5 коп. з кожного рубля за продані ними у церквах свічки [9, с.92].

Особливу увагу єпархіальне керівництво приділяло сиротам духовного стану. Для їх виховання, утримання, збереження майна до повноліття призначалися опікуни із священнослужителів. Однак, траплялись випадки коли деякі опікуни, в більшості родичі, забирали у своє володіння будинки, майно вдів, сиріт, особливо малолітніх, не займалися належним вихованням неповнолітніх, в результаті чого деякі з них були “неграмотними до причетницької посади” і заробляли на прожиття “чорними трудами”. Тому Київська духовна Консисторія видала розпорядження, щоб благочинний, дізнавшись про смерть особи духовного стану, одразу повідомляв Духовне правління для призначення опіки. До того ж серед опікунів мав бути, крім рідних, тамтешній парафіяльний священник. Опис майна мав складатись лише за присутності працівника Київського єпархіального опікунства та місцевого благочинного і подавався в Духовне правління з розпискою опікунів про вручення їм цього майна “на зберігання” [10, арк.3-4]. Якщо майно продавалось “через незручність збереження”, то гроші від продажу та ті, які залишались по смерті особи відсилалися в Київський приказ громадської опіки на прирощення відсотків до повноліття сиріт [11, арк.8-12]. Також Консисторія, намагаючись контролювати роботу опікунів, зобов'язала їх звітуватися в кінці року [10, арк.4-5]. У березні 1827 р. митрополит Євгеній навіть пропонував Консисторії взяти підписки з священнослужителів, щоб вони опікувались дітьми своїх попередників на парафіях “не менше ніж своїми”. Крім того, благочинні у своїх піврічних звітах мали повідомляти єпархіальному керівництву про стан опіки у підзвітних округах [9, с.92].

Священики, які займали парафію покійного попередника, мали виділяти частину доходів на утримання сиріт. Наприклад, у 1813 р. було задоволене прохання сина священника П. Підгорського, який навчався в Київській духовній академії, на виділення половини доходів йому і братам новопризначеним на батьківську парафію священником [12, арк.1-5]. Крім того, здібні до навчання сироти користувалися правом безкоштовного навчання в училищах. Також їм могла виділятися частина доходів від церковнослужительських місць, які залишались незайнятими. Часто парафії закріплювалися за сиротами як чоловічої статі, за умови отримання духовної освіти, так і жіночої. У такому разі парафія, як придане, переходила до нареченого, який після одруження призначався до неї священником [13, арк.1-15].

Особливо турбувала митрополитів освіта дітей духовенства з бідних сімей та сиріт. Хоча семінарське правління й намагалось задовольняти прохання про прийняття та переведення на повне, або половинне утримання учнів [14, арк.1-20], та далеко не всіх могли прийняти духовні училища. Так, у 1828 р. митрополит Євгеній пожертвував 10 тис. руб., які були відіслані в Московську опікунську раду і з відсотків даної суми мали утримуватись здібні учні з незаможних родин. Крім того, він продовжував додавати кошти до цієї суми, яка на кінець життя митрополита (1837 р.) складала 25 тис. руб. і на відсотки щорічно утримувались більше 20 учнів, на кожного з яких передбачалось по 40 руб. Претендентів на стипендії обирали працівники єпархіального опікунства, зазвичай по одному здібному з бідних сімей у своєму окрузі. Потім три особи з кожного повіту екзамінувалися в Духовному правлінні. За результатами екзаміну двоє кращих представлялися в опікунство, духовне училище чи навіть митрополиту. І на решті, один з двох претендентів за результатами випробувань визначався як найбільш здібна дитина [15, с.639-641].

Митрополит Філарет також жертвував на допомогу не забезпеченому духовенству значні суми: загалом за всі роки Київське єпархіальне опікунство отримало від нього 42500 руб [15, с.643]. За його ініціативою у 1839 р. відкрито Києво-Софійське училище, в якому навчалися в більшості сироти духовного стану. Перед смертю (21 грудня 1857 р.) митрополит потурбувався про долю училища, яким постійно опікувався. З 1000 руб. він розпорядився виділити кошти для річного утримання навчального закладу, поки не знайдуться нові джерела його фінансування. І до 1859 р. 40 вихованців утримувались в училищі на кошти митрополита [16, с.179]. Частина учнів в Києво-Софійському духовному училищі навчались за кошти опікунства, у 1842 р. на це було виділено 1000 руб [17, арк.1].

Із сирітських сум духовних училищ видавалась допомога учням з не забезпечених сімей. Наприклад, в звіті Уманського духовного училища про сирітські суми за 1831 р. значиться, що 250 руб. виділено найбільш бідним учням: дев'ятьом старшого відділення (одному 40 руб, одному 20 руб. і сімом по 10 руб.) та п'ятьом нижчого відділення (одному 80 руб., чотирьом по 10 р.) [18, арк.30].

Поширеною була практика призначення вдів і незаміжніх дівчат-сиріт немолодого віку в просфірні при церквах на половинний оклад причетника, або добровільне пожертвування від прихожан. У лютому 1835 р. митрополит Євгеній надав саме вдовам і сиротам духовного стану виключне право пекти і продавати проскури. До цього священники доручали це своїм дружинам, а в Києві вони випікалися у кожній булочній. Для реалізації цього розпорядження митрополит звернувся до тодішнього генерал-губернатора В. Левашова, щоб особам, які не належали до духовного стану ця діяльність була заборонена. Іноді вдовам з малолітніми дітьми виділялася у користування частина церковної землі, якою мав користуватись передбачений за штатом дякон, але за відсутності якого земля розподілялася між членами причту [9, с.92-93].

Прагнучи надати сім'ї, яка втратила годувальника, додаткову можливість забезпечити себе, церковне керівництво указом 1825 р. дозволило вдовам займатися “торговими промислами”, на відміну від інших представників духовного стану, оскільки ця справа вважалась “непристойною для їх звання” і суперечила стародавнім апостольським правилам [19, арк.2].

На законодавчому рівні допомогу незабезпеченому духовенству регламентовано 12 серпня 1823 р. положенням “Про піклування про бідних духовного стану”, в якому Св. Синод констатував збільшення чисельності нужденних та недостатність потуг місцевого керівництва щодо поліпшення їх матеріального

забезпечення. Відповідно до положення передбачалося утворення в кожній єпархії опікунств, які б брали на себе турботу опікуватися незабезпеченим духовенством [20, с.1170-1172]. У тому ж 1823 р. створене Київське єпархіальне опікунство, яке перебувало під патронатом митрополита. 1 листопада відбувся урочистий молебень з нагоди його відкриття і в перший день за підписними листами зібрано пожертв від світських і духовних осіб на суму 1587 руб. (з яких 1000 руб. пожертвував митрополит Євгеній) [6, с.618-619]. Було встановлено, що джерелами фінансування бідних духовного стану будуть: кухликові гроші (кухлі встановлювались в усіх храмах окрім монастирів, де пожертви мали прийматись в храмові свята, недільні дні, при хрещенні, вінчанні, відспівуванні); благодійні пожертвування (запроваджувались підписні листи); прибутки цвинтарних церков; штрафи, які сплачували члени причтів за провини; доходи від продажу свічок, що надходили в Комісію духовних училищ, з яких виділялося щорічно 150 тис. руб., які розподілялися по всіх єпархіях залежно від чисельності духовенства та місцевих обставин [20, с.1172-1174]. На Київську виділялось 4800 руб. в рік (з них на канцелярію 400 руб.) [15, с.634; 21, арк.1-2].

В перші ж роки впровадження розпорядження Дикастерії про встановлення кухлів та збір пожертв виявилось небажання священників віддавати кошти на користь нужденних. Зокрема, працівники опікунства Звенигородського повіту с. Капустна протоієрей І. Жулковський та с. Ромейковки священник П. Потебенкін повідомляли Дикастерії про труднощі, які унеможливлювали подачу кухликових грошей за 1824 р. до опікунства. Адже священники часто не бажали віддавати ці кошти, до того ж в деяких церквах були відсутні не тільки кухликові гроші, а й самі кухлі. Відтак, Київська духовна Дикастерія наказала Звенигородському Духовному правлінню, аби благочинні неухильно наглядали, щоб працівникам опікунства священно- та церковнослужителі, старости "ніякого супротиву не чинили, а в чому слід сприяли" [22, арк.1-2, 5].

Співробітники опікунства обиралися з духовного стану. Митрополит Євгеній рекомендував призначати відповідальних, енергійних осіб. Для кожного повіту обирали по три особи, на кожна з яких припадало в середньому по 35 церков [15, с.635]. В своїй діяльності вони керувалися спеціальною інструкцією, яка зобов'язувала принаймні щопівроку відвідувати церкви ввіреного їм округу, перевіряти кухликові кошти по спеціальних зошитах, слідувати чи немає приховування грошей та недбалого ставлення до їх збору. В разі виявлення певних упущень працівники повинні були спонукати священно- і церковнослужителів, старост до відповідального ставлення в зборі благодійних пожертв, а в разі серйозних порушень, неухильності до їх зауважень, повідомляти опікунство. В кінці року зібрані кухликові гроші з церков своїх округів співробітники разом із записами особисто передавали в опікунство. Також до обов'язків працівників входило повідомляти опікунство про дійсно, а не "удавано" бідних осіб духовного стану [9, с.263-266]. За їх діяльністю, збором коштів ретельно слідувало опікунство, а в разі неналежного виконання обов'язків, працівникам загрожував штраф на користь того ж опікунства [15, с.636].

Аби допомогу отримували дійсно ті, хто її найбільше потребує, в проханні вказувалися особисті дані: вік, місце та термін служби, наявність сім'ї, близьких родичів, житла і відповідно до цієї інформації, яка перевірялася, встановлювався розмір допомоги [20, с.1175].

За положенням 1823 р. вдовам і повнолітнім працездатним сиротам опікунство відмовляло в допомозі, відповідно до указу від 4 квітня 1799 р. Однак воно могло здійснювати одноразову виплату на потреби придбання знарядь праці та при заміжжі сиріт. Коли ж прохання про допомогу подавали особи, які мали забезпечених дітей та близьких родичів, опікунство замість виплат, докладало зусиль для того, щоб переконати їх утримувати нужденних [20, с.1175]. Також в призначенні утримання сім'ям могли відмовляти через не відповідну духовному сану поведінку священно- церковнослужителів.

Як свідчать архівні документи, траплялись випадки коли розгляд прохань про отримання допомоги розтягувався у часі, що підтверджує звернення 1837 р. опікунства до Консисторії, про надання довідки про службу покійного протоієрея Києво-Подільської Борисоглібської церкви С. Александровського "чи не стосувалось його ніяких справ життя опорочуючих", яка вимагалася ще у 1832 р. для вирішення питання про утримання вдови протоієрея. Також канцелярія опікунства звертала увагу на якнайскоріше надання й інших подібних довідок [23, арк.1].

Робота опікунства дала результати уже через рік діяльності. Якщо, на момент утворення опікунства благодійницька сума Дикастерії становила лише 501 руб. 6 коп. і виплати отримували всього 27 осіб, з яких 16 – священники, вдови, сироти м. Києва, то вже у 1824 р. допомогу від установи отримали 499 осіб чи родин єпархії. В звіті за 1825 р. Київського єпархіального опікунства значилися такі грошові надходження і видатки: за цей рік установа отримала 804 руб. 82,5 коп. за підписними листами; 4198 руб. 4,5 коп. кухликового збору; 68 руб. повернуто через смерть; 4800 руб. штатної суми із Київської казенної палати; 48 руб. 19 коп. відсотків із 1000 руб., пожертвуваних митрополитом Євгенієм; 705 руб. 54 коп. штрафів, накладених на осіб духовного стану. Загалом сума склала 10624 руб. 5 коп., а з залишком за 1824 р., який складав 11425 руб. 95 коп., капітал опікунства становив 22054 руб. 53 коп. Видатки склали 12938 руб. 90,5 коп.: 5000 руб. відісланих в опікунську раду на прирощення відсотків; 7418 руб. допомоги 380 особам; 130 руб. на придане двом сиротам; 390 руб. 90 коп. на утримання канцелярії. Залишок склав 9115 руб. 62,5 коп. і два квитки Московської опікунської ради на 5000 руб. та 1000 руб [15, с.634, 637-638]. З часом зростав капітал опікунства як, врешті, і кількість нужденних осіб духовного стану, які отримували допомогу. Наприклад, у 1840 р. їх кількість становила 1020 осіб [15, с.643].

Такі види допомоги нужденним як призначення дітей та близьких родичів на посади заштатних, померлих священно- і церковнослужителів; закріплення місць за доньками духовенства з призначенням на ці посади осіб, які одружувалися з ними; зобов'язання осіб, які приходили на священно- і церковнослужительські місця віддавати частину доходів своїм попередникам або їх сім'ям, виділення причтами частини надходжень з церковної землі вдовам та сиротам; відкриття додаткових вакансій в складі

причтів не з потреби приходів, а для призначення членів осиротілих сімей були відмінені в травні 1867 р. Причинами називалися особливості впровадження способів утримання: трудності для єпархіальних керівництв, що виникали при призначенні на посади, оскільки мали надавати перевагу родинним зв'язкам, а не більш гідним кандидатам; закріплення місць за доньками духовенства призводило до того, що вони залишалися певний час не зайнятими через їх неповноліття; через складне матеріальне становище на тягар перетворювалось утримання нужденних для більшості причтів; а також виплата духовенству пенсій (хоча за тимчасовими пенсійними правилами, прийнятими у 1866 р., право на пенсії мали лише священики, які прослужили не менше 35 років та їх сім'ї). З огляду на це Св. Синод не бачив потреби в продовженні такої практики. До того ж, визнавав її несумісною з канонічними правилами та "достоїнствами" церковного управління. Як способи допомоги було визначено лише прийняття сиріт на казенне утримання в духовні училища та призначення вдів і сиріт в просфінні при церквах [24, с.142-146].

Таким чином, на середину XIX ст. остаточно не було вирішено питання забезпечення штатного білого духовенства, не говорячи вже про заштатних, вдів та сиріт. Уряд усвідомлював їх злиденність й намагався покращити матеріальне забезпечення, проте робилося це не за рахунок державної платні, а перекладалося на плечі штатного духовенства. З 1823 р. утримання нужденних покладалося на єпархіальні опікунства, які за роки діяльності збільшили розміри допомоги, що полегшувало життя не забезпеченого духовенства.

Джерела та література

1. Дерюжинский В.Ф. Заметки об общественном призрении / В.Ф. Дерюжинский. – М., 1897. – 115 с.
2. Георгиевский П.И. Призрение бедных и благотворительность / П.И. Георгиевский. – СПб., 1894. – 118 с.
3. Гогель С.К. Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности / С.К. Гогель. – СПб., 1908. – 145 с.
4. Святненко А.В. Київське єпархіальне опікунство як орган громадської благодійності (перша половина XIX ст.) / А.В. Святненко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2'2008. – С. 87–91.
5. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). – Собр. 1. – Т. 25. – № 18921. – С. 605-609.
6. Троцкий П. Киевское епархиальное попечительство о бедных духовного звания / П. Троцкий // Киевские епархиальные ведомости (далі – КЕВ). – 1892. – № 17. – С. 608–621.
7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 127. – Оп. 18. – Спр. 45.
8. Кузнець Т.В. Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття: Монографія / Т.В. Кузнець. – К., 2006. – 607 с.
9. Карпов С.М. Евгений Болховитинов как митрополит Киевский / С.М. Карпов. – К., 1914. – 273 с.
10. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 349. – Спр. 73.
11. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 707. – Спр. 834.
12. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 520. – Спр. 21.
13. ЦДІАК України. – Ф. 712. – Оп. 6. – Спр. 502.
14. ЦДІАК України. – Ф. 712. – Оп. 5. – Спр. 25.
15. Троцкий П. Киевское епархиальное попечительство о бедных духовного звания / П. Троцкий // КЕВ. – 1892. – № 18. – С. 634–646.
16. Кузнець Т.В. Сільське парафіяльне духовенство Київської єпархії: узагальнений портрет кінця XVIII – початку XX століття. / Т.В. Кузнець. – Умань, 2013. – 464 с.
17. ЦДІАК України. – Ф. 712. – Оп. 2. – Спр. 1321.
18. ЦДІАК України. – Ф. 712. – Оп. 2. – Спр. 311.
19. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 378. – Спр. 152.
20. ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 38 – № 29583. – С. 1169–1176.
21. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 380. – Спр. 141.
22. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 113. – Спр. 70.
23. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 230. – Спр. 323.
24. Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода // КЕВ. – 1867. – № 16. – С. 142–146.

Tatsiyenko V. S. Support of the poor clergy in Kyiv eparchy in the first half of the 19th century

The article deals with the evolution of the process of the poor Orthodox parish clergy's support in Kyiv eparchy. The ways of material support organized for such poor members of the clergy as non-staff priests and officiants, the sick, widows and orphans are discussed. It has been defined that the state did not provide for these categories of the population but it was the necessity of the staff clergy who often considered it a burden because of a difficult financial situation in most of the parishes. The article focuses on activities of Kyiv Eparchy Protection Society.

Key words: *Orthodox parish clergy, Kyiv eparchy, Kyiv Eparchy Protection Society, charity, consistory, metropolitan.*

Тацйенко В. С. Обеспечение бедных духовного сословия Киевской епархии в первой половине XIX в.

В статье исследуется эволюция процесса обеспечения бедного православного приходского духовенства Киевской епархии. Рассматриваются способы содержания представителей духовного сословия, которые не имели средств к существованию: заштатных священно- и церковнослужителей, больных, вдов и сирот. Установлено, что содержание этих категорий государство брало не на себя, а возлагало на штатное духовенство, что часто превращалось в бремя за сложного материального положения большинства причтов. Акцентируется внимание на деятельности Киевского епархиального попечительства.

Ключевые слова: *православное приходское духовенство, Киевская епархия, Киевское епархиальное попечительство, благотворительность, консистория, митрополит.*